

K jedné kapitolce Goethovy "Italské cesty"

Karl Philipp Moritz, napolo literát, napolo učenec, učenec-pedagog, byl zvláštní postava německé literatury 2. pol. 18. stol. Současníkům se jevil zčásti jako "výborná hlava", zčásti jako "výstřední originál". Mezi těmi, kteří si ho vážili, byl také Goethe. Osobně se s Moritzem setkal v Itálii a přijal^{für} do hloučku německých přátel, s nimiž se za svého italského pobytu stýkal. V Itálii se Moritz stal Goethovým učitelem ve věcech umění a starožitností. Ve své "Italské cestě" se Goethe víckrát zmiňuje o Moritzovi a v druhé části této knihy je umístěna zvláštní kapitolka nadepsaná "Moritz jako etymolog". Tato kapitolka vychází z meditací o původu a povaze jazyka, jímž se tehdy Moritz oddával. Moritz mnoho přemýšlel o jazykových problémech, chystal se i napsat knihy o tvorbě i o filozofii jazyka, ovšem je nenapsal.

Kapitolka "Moritz jako etymolog" se skládá z části vážné a žertovné, žertovná totiž vypravuje o společenské zábavě, provozované v přátelském kroužku z podnětu Moritzova, zábavě, v níž Goethe našel veliké zalíbení, i když ji nebral tak vážně jak patrně sám Moritz.

Ve vážné části uvádí Goethe Moritzovo spekulování ve vztah k Herdrovu pojednání o původu jazyka. Ottomto pojednání se tu Goethe vyjadřuje tak /v knize redigované až kolem r. 1815/, jakoby šlo o

záležitost již antikvovanou. Naráží na svou evoluční teorii tvořivé přírody a pak nepřiliš věrně shrnuje Herdrovu doktrínu v jeho raném spisu: "Zcela v nejnítěrnějším vztahu k jeho orgánům a jeho duševním schopnostem je jazyk člověku vrozen. Není tu třeba nadpřirozeného návodu ani tradice. A v tomto smyslu existuje všeobecný jazyk, který každý autochtonní kmen se pokouší manifestovat. Příbuznost všech jazyků záleží ve shodě idejí, podle níž tvořivá síla utvářela lidský rod a jeho organismus. "Herder však nemluvil o vrozeném jazyku, nýbrž měl na mysli přirozený původ lidského jazyka, spjatého se svobodnou reflexí. Je pravda, Herder hlásal korespondenci rozumu a jazyka a trval na jednotném /progressivním/ vývoji lidského rodu. Snaž mohl Goethe přece jistým právem svádět na Herdera myšlenku, že lidstvo nebo různé jazyky používaly svého omezeného hláskového fondu buď správně, anebo nesprávně k vyjádření citů a představ, že se z tohoto hlediska jazyky buď zhoršovaly anebo zlepšovaly. To právě bylo, jak se zdá, základní přesvědčení Moritzovo, základ jeho etymologizování. Jde tedy o starou otázku známou z Platónova Kratyla pod heslem ὀρθότης τῶν ὀνομάτων "správnosti pojmenování". Goethe však první část svého výkladu zakončuje agnostickou deklarací: agnosticismu v otázce původu jazyka i agnosticismu v etymologii.

V druhé části svého výkladu se Goethe šíří o

tom, jak se Moritzovo etymologizování v přátelském kroužku proměnilo v žertování, vážné jen potud, že "neuvěřitelně zbystřovalo smysl pro jazyk". Pro Goetha to byla "bláznivá zábava". Zde Goetha vykládá Moritzovu koncepci jasněji a bez pochybného odkazu na Herdra. Moritz vycházel z určitého významu hlásek, podmíněného lidskou přírodou a "záležícím jistým sféram vnitřního smyslu"; významu hlásek pak odpovídaly nebo mají odpovídat významy slov, složených z daných hlásek. Byla nebo měla být korespondence mezi hláskovým skladem slov a povahou slovy označených věcí. Tato korespondence mohla být v jazycích zachována, častěji však byla "vnějšími vlivy"/jichž se ~~ostatně~~ i dovolával Herder/ porušována. Co Goethe nazval "bláznivou hrou", záleželo v pokusech nalézat "správná", tj. korespondující nebo přirozená pojmenování, více nebo méně odlišná od přijatého jazykového kódu. Tato hra mohla trvat do nekonečna a dát příležitost talentům se blýsknout vynalézavostí a vtipem.

Jak známo, idea, která vedla k tomu, co se Goethovi jeví jako "bláznivá hra", má dávnou historii. V řecké filozofii stály proti sobě dva názory na jazyk: první, že jazyk označuje /significat/ $\varphi\upsilon\sigma\epsilon\iota$ "přirozeně", druhý, že označuje $\nu\acute{\epsilon}\mu\epsilon\iota$ "dohodou", konvenčně. V Platónově Kratylu v rozmluvě s přívržencem idey $\varphi\upsilon\sigma\epsilon\iota$ již Sokrates tuto ideu proměňuje v "bláznivou hru". Idea $\varphi\upsilon\sigma\epsilon\iota$ v dobách osvěcenějších nezanikla. Ambivalentní byl např. postoj Komenského, o němž víme, že chtěl vytvořit univerzální jazyk a že tento úysl spojoval i se svými panso-

sofickými snahami i se svým úsilím o emendatio rerum humanarum. Komenskému nešlo o takový všesvětový jazyk jako je esperanto. O existujících jazycích soudil "osvícenec" Komenský, že jsou založeny na konvenci. Ale nový jazyk, který chtěl vytvořit, měl být v mystické korespondenci s označenými věcmi. Komenský se domníval, že nový, přirozený jazyk věcí mohl být vybudován na tabulce vágních významů /samo/hlásek; jeho pokusy však nutně ztroskotaly a pokud je prodlužoval, uchýlil se k hotovým slovům existujících jazyků. Komenského pokusy pravděpodobně nějak souvisejí s jazykovou mystikou J. Boehma, který v německých slovech odkrýval "aignaturu věcí", jako pozůstatky lingua Adamica.

V 18. stol. byl široký zájem o původ lidského jazyka, kdežto 19. stol. tento problém spíše odsouval. Teorie 18. stol. o původu jazyka operovaly počátečními "přirozenými zvuky", chápány buď jako pouhé projevy afektu nebo jako odrazy vlastností věcí nebo jako vědomé reakce na smyslové dojmy. Jestliže Moritzovy představy nebyly jistě v jeho době ojedinělé, podle náznaků Goethových je přesněji určit nedovedeme; Goethe byl k nim lhostejný.

Stará otázka "správnosti pojmenování" dnes ostatně v každém smyslu nezastarala. Dnes je nám samozřejmá teze o konvenčnosti nebo arbitrárnosti pojmenování, i když přece se mnozí kloní k názoru, že teze ^{ψύξις} má jakýsi komplementární dosah. Avšak dnes otázka správnosti pojmenování není již vázána na tezi o původu jazyka. Uznáváme-li konvenčnost nebo arbitrárnost slov, docházíme ^{tedy} stále k tomu, že přidáváme

prvotnímu významu slov významy druhotné. Ptáme se, zda druhotné významy vzhledem k prvotním jsou oprávněny, zda nová pojmenování nejsou zavádějící. Diskutuje se ^{dnes} neustále o správnosti termínů. Ale Goetha v "bláznivé hře" v Moritzově kroužku lákala nejspíše básnická svrchovanost nad jazykem.

P a v e l T r o s t